Over Grauwe Klauwieren *Lanius collurio* en Sperwergrasmussen *Sylvia nisoria* in Midden- en Oost-Europees Rusland

Chris van Orden & Natalia Paklina

Verlaten huis en banja (badhuisje) in Shilovo van achterzijde. Foto: Natalia Paklina.

In *het Vogeljaar* jaargang 57 hebben we al eens eerder bericht over Grauwe Klauwieren en Sperwergrasmussen. Dat artikel was gebaseerd op gegevens uit de periode 1995-2007, met uitzondering van de jaren 1998 en 2002. In de periode daarna hebben we enkele jaren (2008-'11) over deze twee soorten aanzienlijk meer gegevens verzameld en is ook een veel groter areaal bij ons onderzoek betrokken. Omdat we bij raadpleging in handboeken gegevens aantroffen die belangrijk afwijken van West-Europese situaties, hebben we heel veel tijd besteed aan deze soorten. Daarbij hebben we ons vooral gericht op de mate van broedsucces, de biotoop, gedrag, populatiegrootte en we hebben gezocht naar de oorzaak waardoor Grauwe Klauwier en Sperwergrasmus zo vaak bij elkaar aan te treffen zijn. In het oostelijke deel van het verspreidingsgebied maakt de Grauwe Klauwier plaats voor de Daurische Klauwier *Lanius isabellinus*. Ook daar broeden ze vaak dicht bij elkaar. Onze gegevens blijken bij deze facetten in belangrijke mate af te wijken van situaties die Glutz von Blotzheim beschrijft in 'Handbuch der Vögel Mitteleuropas' (Band 13,1994) – onze belangrijkste informatiebron – en die in 'Sylvia Warblers' van Hadoram Shirihai (2000) worden behandeld. In beide handboeken ontbreekt ook een biotoopbeschrijving van gebieden als ons onderzoeksgebied, terwijl het toch een groot gebied betreft. Handboeken bevatten vaak een schat aan gegevens, maar die zijn natuurlijk noodgedwongen meer gericht op het gebied waar het voor bedoeld is, ofschoon er ook vaak zijsprongen gemaakt worden naar naburige gebieden ter vergelijking. Materiaal van Oost-Europa is echter altijd schaars in de bestaande literatuur. Vandaar dit artikel.

De biotoop

Wat we aanvankelijk als een originele aanpassing aan de biotoop van beide soorten zagen, zelfs als een plaatselijk fenomeen, blijkt dit allerminst het geval te zijn toen we ons areaal aanzienlijk uitgebreid hadden.
In ons dorpje – eigenlijk meer een gehucht van acht woningen – maakten we al snel contact met beide soorten, waarvan hun broedbiotoop totaal bestond uit de tuinen van deze huizen. De meeste ervan zijn niet permanent bewoond. Drie zijn bouwvallen en de rest wordt gebruikt als datsja, een soort van vakantiewoning. De tuinen zijn totaal verwaarloosd, maar daardoor voor beide soorten heel interessant. De huizen zijn ook heel gedateerd, omdat het voormalige boerderijtjes zijn uit de voor-communistische tijd, dus van voor 1914. Ons dorpje Shilovo (58,09° NB en 44,24° OL) bleek precies het voorbeeldbroedgebied te zijn van een groot gebied in Midden- en Oost-Europa.

Weilanden met tuinbosschages zoals deze in Dimitrovo zijn voor de klauwieren en Sperwergrasmussen hoogst interessant.
Foto: Natalia Paklina.

Iedere vogelaar in West-Europa weet hoe gevarieerd het verspreidingsgebied van Grauwe Klauwieren daar is en degene die een beetje bekend is met Midden-Europa, weet datzelfde van Sperwergrasmussen. In Oost-Europa is die variatie veel beperkter. Hier zijn beide soorten voornamelijk aangewezen op dorpen met tuinen in de directe omgeving, omdat taiga en weiland de overige biotopen zijn waar beide soorten totaal niet in geïnteresseerd zijn. Zelfs de randen van de taiga's en bosschages in weilanden zijn niet interessant. Soms kan een Grauwe Klauwier op een kapvlakte aangetroffen worden, maar ook dan incidenteel. Ten minste 95% van alle broedgevallen van beide soorten is aan te treffen in dorpen en zelfs grotere plaatsen. Daar moeten dan wel parkjes, begraafplaatsen en vooral volkstuincomplexen met een parkachtige omlijsting omheen liggen. Deze volkstuinen zijn aanzienlijk minder rationeel ingericht als in Nederland; dat ongeorganiseerde is precies wat beide soorten zo op prijs stellen. Zwarte bessen *Ribes nigrum*, Rode bessen *Ribes rubrum* en Kruisbessen *Ribes uva-crispa* zijn veruit de meest geliefde struikjes om in te broeden. In de vele zwaar verwilderde tuinen blijken deze struiken te kunnen overleven en vooral zwarte bessen kunnen dan uitgroeien tot ware bosschages en nog steeds rijkelijk vrucht geven. De voet van deze struiken is totaal vergrast en hangt in het voorjaar als dor materiaal tot hoog in de takken. In heel wat dorpen moeten dat struiken zijn van over de honderd jaar. Als het niet deze bessenstruiken zijn dan zijn het omgevallen knoestige en volledig met korstmossen bedekte verwilderde appelbomen *Malus sylvestris*. Die blijven desondanks

Volwassen mannetje Grauwe Klauwier met prooi (een wants).
Foto: Natalia Paklina.

doorleven hoewel overgroeid met hoog opschietend gras. Heel interessant. Verder jonge Fijnsparren *Picea abies* die spontaan bij de huizen opslaan en Hondsrozen *Rosa canina*. In parkjes en begraafplaatsen zijn bosschages met spirea en Rode kornoelje *Cornus sanguinea* favoriete broedplaatsen. De voet van alle genoemde struiken is rijkelijk en hoog begroeid met gras, tot 60 à 70 cm hoog. In feite is deze biotoopvoorkeur te vergelijken met een voorkeur voor natte natuurweilanden door de Kwartelkoning *Crex crex*, vochtige veenweilanden voor de Grutto *Limosa limosa* zijn soorten die aangepast zijn aan oude cultuurlandschappen. In echte natuurlijke situaties zijn Grauwe Klauwieren en Sperwergrasmussen nauwelijks aan te treffen op velden met Grote hondsroos na. Deze velden komen hier langs rivieren voor, vooral bij de Oensja – een zijrivier van de Wolga – maar zijn schaars. Sommige dorpjes zijn totaal verlaten en worden bos, waardoor ze als broedgebied niet meer interessant zijn. Alles moet redelijk open blijven. Precies zoals bij de Kwartelkoning, die vaak in hun nabijheid broedt, zijn half natuurlijke gebieden aantrekkelijk. Het geschetste beeld gaat op voor drie provincies. Dit zijn Kostroma, Vologda en Kirov. Deze provincies zijn tezamen 9,6 keer zo groot als Nederland. We komen later op deze provincies terug, bij een schatting van de populaties van beide soorten.

Aankomst en sociaal gedrag van beide soorten

Grauwe Klauwieren arriveren wat eerder in hun broedgebied dan Sperwergrasmussen. Tussen 12 en 22 mei komen ze binnen, mannetjes vaak twee tot drie dagen eerder dan vrouwtjes. Mannetjes meestal in een groepje van zeven tot twaalf exemplaren. Eens – in Mantrovo – zagen we een groep van ten minste 65 exemplaren, allemaal mannetjes op vier vrouwtjes na. De eerste dagen maakten de vogels een wat uitgebluste indruk. Zij staarden voor zich uit en foerageerden niet actief, maar nadat de groep uit elkaar was gevallen kwam er leven in de brouwerij. Vrouwtjes zijn de eerste dagen na aankomst niet geïnteresseerd in avances van mannetjes, maar rond 20 tot 22 mei gaat het mannetje achter een vrouwtje jagen en laat regelmatig zijn rauwe *'joet, joet'*-roep horen, vaak vanuit een hoge struik of boom. Zang, die heel mooi is en vol met imitaties, komt in deze periode zo goed als niet voor. Die horen we merkwaardigerwijs pas als de jongen uitgevlogen zijn en al redelijk zelfstandig. Prachtig is de balts die het mannetje etaleert. Borst en nek worden opgeheven en al draaiend danst het mannetje voor het vrouwtje. Helaas wordt het niet al te vaak gedemonstreerd. Het mannetje gaat het vrouwtje wijzen waar het nest gebouwd kan worden, meestal laag of op de grond in één van de favoriete struiken. Nergens in het hele verspreidingsgebied in Europa broeden ze zo laag. Vrijwel altijd wordt de plaats die het mannetje toont door het vrouwtje geaccepteerd. De taak bij de nestbouw is voor het mannetje meestal symbolisch. Er wordt wat nestmateriaal aangedragen en daar blijft het meestal bij. In deze periode – veelal tussen 25 mei en 3 juni – vinden de botsingen plaats tussen Grauwe Klauwieren

Dorpsweg van Shilovo met verlaten huizen, maar met heel interessante tuinen voor beide soorten, inclusief drinkplaatsen op de zandweg.
Foto: Natalia Paklina.

Eén van de vele broedparen welke wij geobserveerd hebben. Hier op de waterput in onze tuin.
Foto: Natalia Paklina.

en Sperwergrasmussen. Doordat beide soorten zo'n extreme voorkeur hebben voor dezelfde broedplaatsen, zelfs dezelfde struik, ontmoeten ze elkaar bij de nestbouw. Dit gaat gepaard met heftige strubbelingen waarbij er vaak een verliezer is. Dat wil zeggen dat deze de plannen wat betreft de broedplaats moet wijzigen. Tot 1,10 m accepteerden ze elkaar in drie voorvallen, maar vanaf 1,80 m hebben we acht nesten kunnen vaststellen. Mannetjes van Sperwergrasmussen arriveren vanaf 21 mei – een vroege uitschieter daargelaten – en dat is later dan Grauwe Klauwieren. De meeste vanaf 23 mei en de vrouwtjes vanaf 25 mei, maar met een grote spreiding tot ver in juni. De ontwikkeling wat nestbouw betreft gaat bij deze soort veel sneller. Sperwergrasmussen hebben geen 'incubatieperiode' nodig als de Grauwe Klauwieren na arriveren. Het is meestal het mannetje van de Sperwergrasmus die het nest bouwt en dus moet hij wat de nestplaats aangaat concurreren met het vrouwtje van de Grauwe Klauwier. De slechts miniem kleinere Sperwergrasmus is lang niet altijd de verliezer, doordat hij heel pesterig de charges van de klauwier ontwijkt door op het laatste moment een stapje opzij te zetten en dit eindeloos kan herhalen. Zo'n vrouwtje klauwier draait dan dol en vertrekt. Wanneer het mannetje van de Grauwe Klauwier zich bij de bouw van het nest actief opstelt worden de charges heel wat intensiever en harder en moet de Sperwergrasmus vertrekken. Als de broedplaatslocatie daarna bepaald is, worden beide soorten nooit vrienden. Er blijft geageerd worden tot het moment dat er jongen zijn. Zowel Grauwe Klauwier als Sperwergrasmus verdrijft zo goed als alle kleine vogelsoorten uit het broedgebied. Dit

Een deel van onze tuin met uitzicht in de richting van het dorp Nikitino. De natuurlijke weilanden zijn nauwelijks meer in cultuur. Links van de bloeiende Gelderse roos een zwarte bessenstruik waar de Grauwe Klauwier in broedt. Rechts van de Gelderse roos broedt de Sperwergrasmus in een kleine kruisbes.
Foto: Natalia Paklina.

Volwassen mannetje Grauwe Klauwier met een sabelsprinkhaan als prooi.
Foto: Natalia Paklina.

gaat bij Grauwe Klauwieren zo drastisch dat al nestelende vogels, zoals Groenling *Chloris chloris*, Geelgors *Emberiza citrinella* en Witte Kwikstaarten *Motacilla alba* vertrekken. Zelfs een kleine kolonie Huiszwaluwen *Delichon urbicum* had de grootste moeite trouw te blijven aan de gekozen broedplaats. Glutz von Blotzheim (1994) meldt zelfs roof van jonge Huiszwaluwen uit het nest. Geen enkele kleine vogelsoort is in feite veilig. Sperwergrasmussen verdrijven vooral Grasmus *Sylvia communis* en Braamsluiper *Sylvia curruca*. Het zijn bepaald geen speelnesten die het mannetje bouwt. Omdat het broedseizoen kort is, kan hij slechts één nest bouwen. Dat is anders dan in Duitsland, waar de mannetjes al eind april arriveren en twee à drie nesten ('Wahlnester') maken. Van 92 door ons gecontroleerde nesten van de Sperwergrasmus waren er 78 door het

Dit kolossale taigagebied van vele honderden vierkante kilometers langs de grens tussen Kostroma en Nizjni Novgorod is puur natuur. In dit soort gebieden komen broedende Grauwe Klauwieren en Sperwergrasmussen niet of nauwelijks voor. De enkele uitzonderingen zijn hondsroosvelden langs de rivier Oensja en sporadisch op een kapvlakte. Het zijn duidelijk ongeschikte broedgebieden, die in het door ons beschreven gebied veel voorkomen.
Foto: Natalia Paklina.

Mannetje Grauwe Klauwier met jong, circa 18 à 19 dagen.
Foto: Natalia Paklina.

mannetje gemaakt. Als het vrouwtje vaak na dagen arriveert, stoffeert ze het nestje met wat spinrag en wilgezaden, waardoor de randen van het nest vaak wit zijn. Het baltsgedrag van de Sperwergrasmus lijkt veel op dat van de Grauwe Klauwier en het dansgedrag met wijd uitgeslagen vleugels maakt de ceremonie compleet. Het vrouwtje lijkt allerminst geïmponeerd. Het duurt soms tot 7 juni voordat een vrouwtje arriveert. Dat is slechts acht dagen voordat het mannetje ophoudt met zingen, klapwiekend rondvliegt en vaak het merkwaardige *'errr, errr'* – het ratelgeluid – produceert. Shirihai meldt nog doortrek van Sperwergrasmussen in Eilat in Israël in begin juni en zelfs late doortrekkers tot 26 juni. Waar moeten zulke late doortrekkers nog heen als rond 15 juni het maken van het begin van een nest in ons onderzoeksgebied zo goed als uitgesloten is. Balts, nestvorming en zang vinden plaats in de periode van aankomst tot 15 juni. Daarna is deze activiteit voorbij. Bij verlies van een nest hebben we niet eenmaal kunnen constateren dat er een vervolgnest gemaakt wordt. Een broedseizoen duurt in zo'n geval buitengewoon kort en verschilt heel duidelijk van de situatie in Duitsland waar mannetjes nog in juli zingend kunnen worden aangetroffen (Rauhe 1956 in Glutz von Blotzheim 1994) en tweede nesten allerminst uitzonderlijk zijn. Polygamie is daar niet zeldzaam. Nadat een mannetje met een wijfje gepaard heeft probeert hij nog een vrouwtje te bemachtigen en keert daarna na zijn eerste vrouwtje terug (Neuschulz 1988 in Glutz von Blotzheim 1994). Al onze broedparen waren monogaam, maar wel waren er vrijwel jaarlijks te veel mannetjes die noodgedwongen ongepaard bleven en het broedpaar regelmatig lastig vielen. Ook al zo'n groot verschil: in Duitsland blijkt zo'n mannetje nogal eens te helpen bij de groei van de jongen van een paartje (Rauhe 1956 in Glutz von Blotzheim 1994). Het broedseizoen duurt daar vijf tot zes weken langer dan in ons onderzoeksgebied, omdat zij hier meer uitgesproken zomervogels zijn. Vrouwtjes vertrekken tussen 22 en 25 juli, mannetjes tussen 24 en 31 juli. Jonge vogels blijven veel langer, zij vertrekken tussen 10 en 28 augustus. Grauwe Klauwieren zijn hier ook korter dan in West-Europa. Wegtrek van oude vogels vindt vooral plaats tussen 25-28 juli. Vrouwtjes werden niet meer gezien na 14 augustus, mannetjes niet na 20 augustus. Jonge vogels vertrekken tussen 8 augustus en 3 september.

Jonge Grauwe Klauwieren – ongeveer twee weken oud – in het vroege morgenlicht.
Foto: Natalia Paklina.

Plaatsing van de nesten en regulatie
In totaal konden we, zoals eerder vermeld, 92 nesten van de Sperwergrasmus controleren. Daarvan waren er 34 op de grond gebouwd tussen de stammetjes van struiken, veelal van Zwarte bes. Voorts 36 nesten laag op 20 tot 45 cm hoogte en acht nesten op 45 cm tot 1 m hoogte. Hiervan gingen vier grondnesten verloren, waarschijnlijk door activiteiten van een Egel *Erinaceus europaeus*; drie nesten op 20-45 cm hoogte gingen overstuur door mensen die op hun datsja arriveerden. Deze plotselinge verstoring vaak heel dicht bij een nest was te veel. Van de hoger gemaakte nesten gingen er vijf verloren door Eksters *Pica pica* en één door arriveren van bewoners. Bij elkaar dertien van de 92 nesten. Glutz von Blotzheim (1994) vermeldt hoge verliezen door weersinvloeden in het onderzoeksgebied Lüchow-Dannenberg (Duitsland). Dat was maar liefst 40% van de totale regulatie. Van de Grauwe Klauwier hebben we 101 nesten kunnen controleren. Op de grond tussen de stammetjes van struikjes werden er 64 aangetroffen, 27 nesten laag, tussen 20-45 cm, tien hoger tussen 45 cm en 1 m. Van deze nesten gingen drie grondnesten verloren, vijf van de laag en acht van de hoog gebouwde. Door mensen gingen drie nesten verloren, door Eksters elf en twee door Kat of Egel. De oorzaak van de verstoring door mensen was steeds dat bewoners na lange afwezigheid hun datsja betrokken. De plotselinge drukte werd te veel. Zelf kennen we dit beeld ook, maar dan betreft het altijd de Kramsvogels *Turdus pilaris* die al een jaar of vier een nest boven de voordeur hadden gemaakt.

Ook voor Grauwe Klauwieren meldt Glutz von Blotzheim (1994) hoge nestverliezen door weersomstandigheden. Komt dat beeld in ons onderzoeksgebied niet voor? Niet in de vorm van nestverliezen, wel door verlies aan jongen, maar niet in de vorm van totaalverliezen. Dagen lang regen reduceert vooral het aantal jongen van Sperwergrasmussen, vooral op het moment dat ze net uitgevlogen zijn of nog in de takkelingenfase verkeren. Als ze nog in het nest zijn gaat het verbazingwekkend goed, doordat het vrouwtje ze beschermt en het mannetje in zijn eentje nog voldoende voedsel aanvoert. Hoe dan ook, het voedselaanbod blijft ook tijdens die regendagen optimaal, zoveel insecten zijn er elk jaar en in vele maten tot Sabelsprinkhanen *Tettigonia viridissima* toe. Bovendien krijgen de jongen vaak grote prooien zoals grote rupsen die vooraf in lengterichting door de snavel van de ouders zijn gegaan en zo min of meer geplet zijn. Ook Meikevers; in onze regio zijn dit Zandmeikevers *Melolontha hippocastani*, ontdaan van schilden. Diverse keren hebben we ons afgevraagd of er nooit een jong stikt in zo'n prooi, bijvoorbeeld een Sabelsprinkhaan inclusief de legboor die niet verwijderd wordt. Na zo grote prooi gaat het bij slecht weer lange tijd goed. Wellicht is de geringe hoogte waarop de nesten zijn gebouwd ook een goede waarborg, wat zeker zo is om regulatie te verminderen. Een waaier van blad en inmiddels hoog opgroeiend gras beschermt in ieder geval tegen harde wind en voor het onweer – dat hier veel meer dan in het westen woedt – en het geeft ook aanzienlijke

Optimale verwilderde tuin als broedgebied voor beide soorten. De afrastering is favoriet als uitkijkpost.
Foto: Natalia Paklina.

Volwassen vrouwtje Grauwe Klauwier.
Foto: Natalia Paklina.

bescherming bij harde regen. Het gaat in enkele gevallen bij Sperwergrasmussen nog goed, terwijl wij bij voorbaat het nest opgegeven hadden. Een voorbeeld. Een stel had in een kruisbesstruikje een nest gefabriceerd tegen de kant van het huis. Precies boven het nest zat de afvoer van regenwater, dat zonder dakgoot zo van de asbestplaten (!) naar beneden zeilde, het nestje rakelings passerend, maar uitsproeide in het hele struikje. Het stel heeft drie jongen tot uitvliegen kunnen brengen! Sperwergrasmussen maken in ons onderzoeksgebied geen tweede broedsel. Zelfs bij verlies van een nest hebben we geen enkel vervolgnest gezien. Het broedseizoen kan zo dus heel snel over zijn. Bij deze soort is het heel moeilijk om te bepalen hoe groot het aantal jongen is dat het vliegvlugge stadium bereikt. Hoewel ze in dichte vegetatie foerageren, produceren die wel intensief contactroepjes. Op basis hiervan nemen wij aan dat rond de 3,6 jongen van de nesten met gemiddeld vijf eieren uitvliegen (n = 21). Grauwe Klauwieren waren veel sterker in tijden van slechte weersinvloeden. Zelfs in gevallen dat het mannetje alleen voor de taak stond de jongen op te laten groeien. Merkwaardig is het dan om te lezen dat in Duitsland twee koele dagen met blijvende regen 35% van de nestverliezen veroorzaakte (Glutz von Blotzheim 1994). We kregen pas na twee jaar waarnemen door dat er nogal wat vrouwtjes van deze soort hun opvoedkundige taak niet al te nauw namen. Altijd is de bijdrage aan het voeren van het mannetje groter dan van het vrouwtje; 60-70% is het gemiddeld zeker. Nadat de jongen in het nest zo groot geworden zijn dat ze redelijk bevederd zijn, hebben we in drie

Jonge Grauwe Klauwier van 14 à 16 dagen oud die een braakbal uitbraakt.
Foto: Natalia Paklina.

gevallen kunnen vaststellen dat het vrouwtje haar taak als volbracht beschouwde. Ze verdwijnen, eerst in de nabijheid, later totaal. De rest moest het mannetje maar doen. De eerste keer dat we dit zagen, dachten we dat het vrouwtje dood was en dat daardoor het mannetje zich maar moest zien te redden. Mannetjes doen dit fantastisch. Drie jongen tot het stadium van onafhankelijkheid brengen kunnen ze, terwijl de jongen op de weg daarheen de in het nest beschermende werking van het vrouwtje moeten missen en de weersinvloeden al in een jong stadium moeten ondergaan. De verliezen waren één tot twee jongen per nest, maar in alle drie nesten werden drie jongen vliegvlug. Grauwe Klauwieren vangen veel prooien in de lucht, vaak klein van omvang; de grote prooien worden vooral door stootduik verkregen. De grootste zijn Aardmuis *Microtus agrestis*, Rosse Woelmuis *Myodes glareolus*, Veldmuis *Microtus arvalis*, Levendbarende Hagedis *Zootoca viviparia*, kleine Ringslangen *Natrix natrix* en Bruine Kikkers *Rana temporaria*. Tussen vier en maximaal vijf weken zijn de jongen onafhankelijk. Voor Sperwergrasmussen geldt hetzelfde. Als een nest van Grauwe Klauwieren voor 15 juni verloren gaat is er een kans op een vervolgnest. Gebeurt het later dan is het broedseizoen over. Een tweede nest is dan niet aan de orde. Een uitzondering daarop hebben we kunnen constateren in Manturovo. Op 12 juli begon daar nog een stel met broeden en slaagde erin jongen in een onafhankelijk stadium te brengen. Prachtig te volgen was het voorval met een vervolgnest in onze tuin. Op 29 mei 2011 werd er hard gevochten om een nestplaats op de grond in een Rode bes. Het mannetje had die al twee dagen tevoren aangewezen door nestmateriaal op die plaats aan te voeren. Het vrouwtje is vervolgens twee dagen bezig geweest, maar werd zo gehinderd door een mannetje Sperwergrasmus dat ze het opgaf en een paar dagen later startte op 70 cm hoogte in een Bergvliertje *Sambucus racemosa*, ook in onze tuin. We gaven bij voorbaat geen cent voor dit nest gezien de hoge bouwplaats en dus hoge kans op regulatie. Ze is misschien tot een tweede ei gekomen toen het nest al verloren ging. Wat zou er gebeuren, het was inmiddels 9 juni? Wegtrek of toch nog een poging? En, zo ja, waar? Een paar dagen waren ze beide onzichtbaar. Op 12 juni echter ging het mannetje weer naar de Rode bes, op hetzelfde plekje. Hij ging toen intensief nestmateriaal verzamelen alsof het nest door hem gemaakt moest worden. Het vrouwtje keek lang toe, maar na een paar hapjes die

Dorpsweg van Shilovo met periodiek bewoond huis (datsja) en een stapel brandhout. Met name de tuin en afrastering zijn heel interessant voor Grauwe Klauwieren en Sperwergrasmussen. Foto: Natalia Paklina.

Volwassen vrouwtje Sperwergrasmus dat een uitwerpsel van jonge vogel wegbrengt.
Foto: Natalia Paklina.

Volwassen mannetje Sperwergrasmus met prooi.
Foto: Natalia Paklina.

het mannetje haar toestopte, nam ze de rol over. Prachtig zoals het mannetje haast een bewustzijnsimpuls kreeg wat te doen. Net zo'n mooie waarneming als die van een Sperwergrasmus welke zingend in zijn grondnestje zat en niet begreep waarom er maar geen vrouwtje verscheen. Het stel had vier jongen vliegvlug weten te krijgen, maar toen vond het vrouwtje het genoeg en vertrok. Het mannetje heeft deze vier jongen op zijn eentje tot onafhankelijkheid gebracht. Van 36 nesten hebben we het aantal jongen kunnen vaststellen dat onafhankelijk is geworden. Dat waren er 3,8 met een gemiddelde van 5,1 eieren per nest.

De verhouding Grauwe Klauwier en Sperwergrasmus

Veel is er geschreven over deze verhouding. Deze zou door veel auteurs verder gaan dan een heel specifieke voorkeur voor dezelfde biotoop en zelfs voor dezelfde struik. Sperwergrasmussen zouden profiteren van het agressievere gedrag van Grauwe Klauwieren tegen predators. Dit zou in Duitsland en Finland tot significant hogere broedresultaten hebben geleid (Neuschulz 1988 in Haduram Shirihai 2000, Laine in Cramp 1993). Dezelfde Neuschulz zegt in 1988 in Glutz von Blotzheim (1994) tezamen met Blaedel (1958), Curry Lindahl (1963) en Cambi (1979) dat er voor de Sperwergrasmus een selectievoordeel schuilt in dit samen broeden, omdat het waarschuwen en het verdedigingsgedrag van de Grauwe Klauwier effectiever zijn. Tijdens al onze waarnemingen gedurende alle jaren hebben we van een verdedigingsgedrag van de Grauwe Klauwier niets bemerkt, terwijl het waarschuwen ook heel weinig voorstelt! Als

Volwassen vrouwtje Sperwergrasmus met aalbes.
Foto: Natalia Paklina.

een predator, bijvoorbeeld een Ekster, nabij is zit de vogel staartdraaiend en met de staart zwaaiend toe te kijken. Een Ekster proberen weg te jagen? Nooit gezien! Alarmeren is heel zwak, een *'tjek, tjek'*-geluid is alles. In Duitsland zijn ze zo flink dat ze Gaaien *Garrulus glandarius* in de vlucht achterna zitten. Bovendien hebben we vaak vastgesteld dat een alarmerende vogel als eerste slachtoffer wordt van een predator, die ervan overtuigd is geraakt dat daar wat te halen is. Zelfs in het geval dat een groep, bijvoorbeeld Kramsvogels, collectief alarmeert, is het resultaat pover. De verliezen worden dan over enkele dagen uitgesmeerd. Heel weinig of zelfs niets ontsnapt in de meeste gevallen. De weg van de minste weerstand is voor beide soorten in onze regio de beste, gezien het kleine percentage dat slachtoffer wordt van vooral Eksters. Het flinkste vogeltje waar het gaat om verdediging in ons dorpje is de Grauwe Vliegenvanger *Muscicapa striata.* Dit rustige vogeltje is dan ineens een en al explosiviteit. Ze durven als enige van de kleine vogelsoorten Grauwe Klauwieren flink te attaqueren. Elk jaar betreft het maar één paartje en in al die jaren is hun nest voortijdig verloren gegaan, inmiddels twaalf keer in twaalf jaren, meestal door Eksters. Een regulatie van 100%. Ieder jaar komt een paartje opdagen. Nog vreemder is dat uitgevlogen jonge Sperwergrasmussen soms de nabijheid van uitgevlogen Grauwe Klauwieren zouden opzoeken (Neuschulz 1988 in Glutz von Blotzheim 1994). Hoe kan zoiets? De wijze van foerageren van beide soorten is zo anders. Daarom verblijven deze vogels in verschillende delen van de biotoop. De Grauwe Klauwieren op geëxponeerde plaatsen en vooral foeragerend op de grond; de Sperwergrasmussen in dichte vegetaties waar de klauwieren niets te zoeken hebben. Kortom onze conclusie is dat de vorm van samenleving tussen Sperwergrasmus en Grauwe Klauwier alleen tot stand komt door de uitzonderlijke gelijke voorkeur voor biotoop en zelfs dezelfde struiken. Misschien in onze regio nog specifieker doordat de biotoopjes doorgaans zo klein zijn en drie à vier paren van elke soort herbergen, gescheiden door weiland en taiga.

Populatiegrootte

De Academie van Wetenschappen heeft in verscheidene provincies biologische buitenstations, vaak met een natuurreservaat

Jonge Sperwergrasmus, 14 à 16 dagen oud op duindoorn.
Foto: Natalia Paklina.

in de nabijheid. Helaas is jacht in zulke reservaten normaal, inclusief voorjaarsjacht tussen 1 en 12 mei! In de Sovjettijd was jacht zelfs de hoofdreden om zo'n reservaat in te stellen. Ook anderszins moest een reservaat productie opbrengen. Communisme en natuurbescherming lagen niet in elkaars verlengde. Proeven om kruisingen tussen koeien en Bizons *Bison bison* te verkrijgen om zo hogere vleesproducties mogelijk te maken werden serieus toegepast met niets als resultaat. Gelukkig is er veel veranderd, ofschoon er nog personeelsleden van de oude stempel rondlopen die volslagen respectloos tegenover natuur staan. Het belangrijkste is een doorgaande mentaliteitsverandering door personeel dat weet wat ecologie is. Er zijn hier en daar educatiecentra en zelfs opleidingscentra voor natuurstudie opgericht en er is een mogelijkheid dat geïnteresseerden de biologische facetten van de reservaten ook daadwerkelijk te zien krijgen. Eén zo'n opleidingscentrum is in het gehucht Halbus, vlakbij ons dorpje. Mede daardoor zijn er veel mensen uit de wijde omgeving geactiveerd om op een KNNV-achtige manier, of op een NJN-wijze, ook de natuurgebieden rond hun woonplaatsen veel intensiever te bezien en er wordt veel geïnventariseerd. Daarbij komt dat het begrip natuur door het gehele land een veel grotere betekenis gekregen heeft, maar helaas niet bij de overheid. Velen hebben we verteld waar we mee bezig zijn en van hen hebben we inlichtingen gekregen over het voorkomen van beide soorten in de provincies Kostroma, Vologda en Kirov. Zelf hebben we natuurlijk ook geconstateerd dat de gelijksoortigheid met ons onderzoeksgebied opmerkelijk is. Dit is in heel Rusland opvallend, veel landschappen en cultuurlandschappen zijn identiek aan de onze. Een grote landschappelijke variatie, zoals bijvoorbeeld in Frankrijk, een Europa in het klein, is er niet tenzij heel grote gebieden in dit land met elkaar vergeleken worden. Dorpen die honderden kilometers van elkaar liggen, kunnen wederzijdse kopieën zijn, zo lijken ze op elkaar. Die herhaling maakt het land nog eindelozer dan het al is. De schatting van het aantal broedparen leidde tot het volgende resultaat. De provincies Vologda, Kirov en Kostroma hebben een oppervlak van respectievelijk 144.527, 120.400 en 60.200 km². Ter vergelijking, Nederland is – zonder het deel in de Noordzee – 33.888 km². De genoemde provincies zijn tezamen 9,6 keer zo groot als Nederland (325.127 km²), maar het belangrijkste in dit verband is het aantal dorpen dat deze provincies telt. Hiervan vormt ten minste 85% van de

Nergens broeden beide soorten in puur natuurlijke situaties. Uitzonderingen zijn enkele paren in hondsroosvegetaties, zoals hier op een oever van de Oensja, een zijrivier van de Wolga. Foto: Natalia Paklina.

hele oppervlakte voor onze soorten geen broedbiotoop, omdat het taiga of weiland is. Vologda telt 8013, Kirov 4365 en Kostroma 275 dorpen. Tezamen 12.653 dorpen. De steden hebben we buiten beschouwing gelaten, ofschoon die vast niet geheel zonder broedparen zullen zijn. Per dorp hebben we drie sperwergrasmusparen begroot en vier paren Grauwe Klauwieren. Dit brengt het totaal op 37.959 broedparen van de Sperwergrasmus en 50.612 van Grauwe Klauwieren. Ter vergelijking: de hele populatie van West- Europa westelijk van Rusland wordt door Glutz von Blotzheim (1994) en Hadoram Shirihai (2000) op 150.000 paren van de Sperwergrasmus geschat. Alleen Estland op tienduizend paren. Het zijn gegevens uit de jaren tachtig van de vorige eeuw. Estland is zonder zee 44.770 km². In vergelijking is de dichtheid van Sperwergrasmussen in ons onderzoeksgebied ruwweg de helft van dat van Estland, omdat de genoemde provincies ruim zeven keer zo groot zijn. De meest recente gegevens worden vermeld in BirdLife species factsheet. Het zijn gegevens van 2004. Het totaal aantal broedparen van de Sperwergrasmus in geheel Europa wordt geschat op 460.000-1.000.000. Er wordt tevens vermeld dat 50-74% van de totale populatie in Europa broedt. En jaarlijkse fluctuaties zijn binnen deze soort vastgesteld. Dat laatste is in ons onderzoeksgebied niet het geval. De soort is juist opmerkelijk stabiel. Het gaat zelfs zover dat een en hetzelfde struikje tot meer dan tien jaar tot nestplaats dient. Voor Grauwe Klauwieren lijkt er al sinds geruime tijd een verschuiving in aantal broedparen van West- naar Midden- en Noord-Europa plaats te vinden. In Engeland en Schotland verdween de soort haast totaal en in Nederland is er van de populatie in 1900, toen begroot op 5.000-15.000 paren maar een schamel bestand over (Hustings & Bekhuis 1993). Hebben er toentertijd werkelijk zoveel paren in Nederland gebroed? Toch gaat het de soort in Europa goed. In 1994 werd de populatie broedparen op 6,3 à 13 miljoen begroot (Glutz von Blotzheim 1994) met als grootste populatie in Roemenië: 1,4-2,6 miljoen broedparen! Voor 2004 geeft BirdLife species factsheet een zelfde totaalschatting. Als vergelijking met ons gebied is de situatie in Duitsland interessant omdat dit land in grootte (348.810 km², zonder Noordzee en Oostzee deel) redelijk vergelijkbaar is met het door ons onderzochte gebied. In Duitsland, waar de stand stabiel is, wordt de populatie geschat op 90.000-190.000. Ruwweg dus twee- tot driemaal zoveel als in Vologda, Kirov en Kostroma. De verklaring is hiervoor in feite al gegeven. In Duitsland en in zoveel andere landen in Europa is de verspreiding veel globaler dan in de Russische provincies. Daar is het beeld als van een speldenkussen. Elke speld is een dorpje, daar tussen is veel taiga en landbouwgrond waar beide soorten niet in voorkomen.

■ C. van Orden & N.V. Paklina, Doelenstraat 44, 1601 GL Enkhuizen, e-mail: paklina@hotmail.com.

LITERATUUR:

BirdLife International (2012): Species factsheet: *Lanius collurio*.
BirdLife International (2012): Species factsheet: *Sylvia nisoria*.
Cramp, S., K.E.L. Simmons, & C.M. Perrins (red.) (1993): Handbook of the birds of Europe, North Africa and the Middle East. Volume 6&7. Oxford.
Glutz von Blotzheim, U.N. & K.M. Bauer (1994): Handbuch der Vögel Mitteleuropas. Band 13. Wiesbaden.
Grimmett, R., C. Inskipp, & T. Inskipp (1998): Birds of the Indian Subcontinent. Londen.
Hustings, F. & J. Bekhuis (1993): geciteerd in: **W. J. M. Hagemeijer, M. J. Blair:** The EBCC Atlas of European Breeding Birds - their distribution and abundance, T & A D Poyser, London 1997
MacKinnon, J., & K. Phillips (2000): A Field Guide to the Birds of China. Oxford.
Orden, Ch. van & N.V. Paklina (2009): Notities over vier Oost-Europese vogelsoorten. *het Vogeljaar* 57(4):155-162
Orden, Ch. van & N.V. Paklina (2011): Notities over enkele Oost-Europese vogelsoorten. *het Vogeljaar* 59(1):15-24.
Panov, E.N. (2011): The True Shrikes (*Laniidae*) of the World. Ecology, Behavior and Evolution. Pensoft, Sofia/Moskou.
Riabitsev, V.K. (2008): Ptitsy Urala, Priurala, Zapadnoi Sibiri, Jekaterinenburg.
Shirihai, H., G. Gargalo & A.J. Helbig (2000): Sylvia Warblers. London.